चमार जातिको सामाजिक सांस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको एक अध्ययन
(कल्याणपुर नगरपालिका वार्ड नं.३, जिल्ला सिरहा)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको द्वितीय वर्षको समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधार्थी

सन्त कुमार शर्मा

रोल नं. : ४३५००१९/०७२

त्रि.वि.दर्ता नं. : ६-२-१४-४६५-२००५

समाजशास्त्र विभाग

श्री रामप्रताप रामप्रसाद तामाङ्ग जनता बहुमुखी क्याम्पस

गोलबजार, सिरहा

२०७६

प्रतिवद्धता

प्रस्तुत शोधपत्र मेरो मौलिक रचना हो । यो कसै सँग मेल खादैन् । यस भन्दा पहिले शैक्षिक उपाधि र अन्य प्रयोजनका लागि पेश नभएको प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु ।

सन्त कुमार शर्मा

त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त
श्री रामप्रताप रामप्रसाद तामाङ्ग जनता बहुमुखी क्याम्पस
असनपुर-६, गोलबजार (सिरहा)
स्थापित :२०५९ ०३३-५४००१३

प.सं. :-
च.नं. :-

विषय : सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विभागद्धारा स्नातकोत्तर तहको समाजशास्त्र द्धितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तीका लागि ***सन्त कुमार शर्मा द्धारा*** तयार परिएका ***चमार जातिको सामाजिक सांस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको अध्ययन कल्याणपुर नगरपालिका वडा नं.३ सिरहा*** नामक शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षणमा तयार भएको हो ।यो शोधपत्र सम्बन्धी उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु। प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि यस क्याम्पसको शोध अनुसन्धान समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

मिति २०७६।०४।२२ ईश्वर स्याङ्गवा

२०१९।०८।०७ शोध निर्देशक

कृतज्ञता-ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तहको मूल विषय समाजशास्त्र द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तीका लागि यो शोधपत्र तयार गरिएको हो । यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा मेलै यस कल्याणपुर नगरपालिका वडा नं.३ अन्तर्गतका स्थानीय चमार समुदायको सामाजिक साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको बारेमा अध्ययन गर्ने प्रयास गरेको छु । यस सम्बन्धमा म सर्वप्रथम यो शोधपत्र तयार गर्नको लागि सहयोग र सुझाव दिनुहुने समाजशास्त्र विभागका शोध निर्देशक आदरणीय गुरु श्री ईश्वर स्याङ्गवा प्रति हार्दिक कृतज्ञता-ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै रामप्रताप रामप्रसाद तामाङ्ग जनता बहुमुखी क्याम्पस गोलबजार, सिरहाका क्याम्पस प्रमुख श्री किशोर कुमार साह ज्यू तथा अन्य हौसला र सुझाव दिनु हुने गुरुहरु प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । मेरो आफन्त शुभ चिन्तक ज्यू, जसले मलाई उत्प्रेरणा, सहयोग र सदभाव जगाउने काम गर्नु भयो । उहाँहरु प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथी चन्दन कुमार ठाकुर जसले झर्को नमानी जवाफ दिई सहयोग गर्नु भयो उहाँ प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । अमूल्य जीवन सँगै आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । कम्प्युटर टाइपिङ्ग तथा प्रिन्टिङ्ग गरी सहयोग गर्ने भाई रोशन चौधरी र जितेन्द्र महरा र त्यस्तै गरी विभिन्न लेखकहरु, प्रतिवेदन तयार कर्ताहरु तथा पत्र-पत्रिका सम्पादक ज्यूको सहयोग प्राप्त प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दै धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

सन्त कुमार शर्मा

शोद्यार्थी

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र **"चमार जातिको सामाजिक सांस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन"** शीर्षक अन्तर्गत सिरहा जिल्लाको कल्याणपुर न.पा.-३ क्षेत्रभित्र सीमित रही अध्ययन गरिएको छ। यस नगरपालिकामा चमारहरुको सङख्या अति कम रहे पनि यस जातिले भोगेको सामाजिक सांस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाहरुको अध्ययन गर्नको लागि वडा नं.-३ भित्र ५६ घरधुरीमा चमारहरुको अध्ययन गरिएको छ। अध्ययन धेरै विधिबाट गर्न सकिने भएतापनि स्रोत साधन र समयका कारण अनुसन्धानका क्रममा अन्तरवार्ता र अवलोकन विधिलाई मात्र यस अध्ययनमा प्रयोग गरिएको छ।

चमारहरुको अधिकार र समानताका लागि भएका राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास र प्रतिवद्धता विषयमा भए गरेको कुराहरुको खोजी गर्ने प्रयास गरिएको छ। शोधपत्रका चमारहरुको सामाजिक सांस्कृतिक र आर्थिक जीवनमा परेको असरका विषयमा अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ। साथै ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, समस्याको कथन, अध्ययनको उदेश्यहरु, अध्ययनको सीमा, र अध्ययनको सङगठन जस्ता कुराहरु यहाँ सामिल गरिएको छ। सन्दर्भ साहित्य अन्तर्गत रहेर यस क्षेत्रका चमारहरुको लागि भएका सैद्धान्तिक समीक्षा, अवधारणात्मक ढाँचा , सैद्धान्तिक मेललाई यस शोधपत्रमा समेटिएको छ। अनुसन्धानको क्रममा संख्यात्मक तथा गुणात्मक तथ्याङ्कहरुको संकलन, संकलन विधि र उपकरणहरु साथमा व्याख्या तथा विश्लेषणको उल्लेख गरिएको छ। यस अध्ययनमा अवलोकन र अन्तरवार्ताको माध्यमबाट स्थलगत रुपमा अध्ययन क्षेत्रमा गई तथ्याङ्कहरु सङकलन गरिएको छ । अध्ययन वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक दुवै गरि मिश्रित ढाँचाको रहेको छ। नमूना छनौटको लागि ५६ घरधुरीका विभिन्न उमेर समुहका विभिन्न पेशा व्यवसायमा संलग्न चमारहरु छनौट भएका छन्।

अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक परिचय ,चमार जातिको जनसंख्या , उमेर अनुसार चमारहरुको सङ्ख्याको विवरण, घरको बनावट, पारिवारिक बनौट, शैक्षिक स्थिति ,महिलाहरुको स्थिति सामाजिक र राजनैतिक चेतना ,स्वास्थ्य सरसफाई र खानेपानी, सामाजिक र आर्थिक परिवर्तन, चमार जातिका साँस्कृतिक स्थिति, संस्कार ,जन्मसंस्कार, मुण्डन,अन्न प्राशन,देखा सुनी, छेका वा रोका, तिलक, विवाह , मृत्यु संस्कार, भाषा भेषभूषा र रहनसहन चाडपर्वमा , रक्षाबन्धन ,कृष्णजन्माष्ठमी , चौठीचाँद ,जितीया पर्व ,सामाचकेवा , माघेसंक्रान्ति, सरस्वती पूजा, होली, रामनमवी जस्ता पर्वहरु यस समुदायमा हर्षोलास पूर्वक व्यापक रुपमा मनाइएको देखिएको छ ।

यो अध्ययनको सारांशमा यस वडाका चमारहरुको सामाजिक सांस्कृति तथा आर्थिक अवस्थाको पहिचान गरेको छ । निष्कर्ष र सुझावका रुपमा चमारहरु विभिन्न पर्वहरु र संस्कारहरुको आडमा अनावश्यक खर्च गर्ने सो खर्च न्यूनीकरण गर्नु पर्ने विशेष कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नु पर्ने सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

	पेज नं.
प्रतिवद्धता	i
शोध निर्देशकको सिफारिस	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञता ज्ञापन	iv
विषय सूची	v
तालिका सूची	ix
शोध सार	x
अध्याय एक : परिचय	**१-७**
१.१ अध्ययन पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको उदेश्य	४
१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	५
१.५ अध्ययनको महत्व	६
१.६ अध्ययनको सीमा	६
१.७ अध्ययनको सङ्गठन	७

अध्याय दुई : सन्दर्भ साहित्यको समीक्षा **८-१४**

२.१ सैद्धान्तिक समीक्षा ८

२.२ अवधारणात्मक ढाँचा १२

२.३ सैद्धान्तिक मेल १३

अध्याय तीन : अनुसन्धान विधि **१५-१९**

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा १५

३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनौट र औचित्य १५

३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति तथा स्रोतहरु १६

३.४ तथ्याङ्कको समग्रता र नमूना छनौट १६

३.५ तथ्याङ्क संकलनका विधि तथा उपकरणहरु १६

३.६ प्राथमिक स्रोत १७

३.६.१ अन्तरवार्ता १७

३.६.२ अवलोकन १७

३.६.३ जानकार व्यक्तिहरुसँगको अन्तरवार्ता १८

३.७ द्वितीय स्रोत १८

३.८ तथ्याङ्कको विश्वसनीयता र बैधता १९

३.९ नैतिक आचरणको पालना १९

अध्याय: चार **२०-४८**

तथ्याङक प्रस्तुति तथा विश्लेषण २०

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय २०

४.१.१ भौगोलिक परिचय २०

४.१.२ जनसङ्ख्या २१

४.२ चमार जातिको सामाजिक स्थिति २२

४.२.१ चमार जातिको जनसङ्ख्या २२

४.२.२ घरको बनावट २४

४.२.३ पारिवारिक बनावट २५

४.२.४ शैक्षिक स्थिति २६

४.२.५ महिलाहरुको स्थिति २७

४.२.६ सामाजिक र राजनैतिक स्थिति २९

४.२.७ स्वास्थ्य सरसफाई र खानेपानी ३१

४.२.८ सामाजिक र आर्थिक परिवर्तन ३३

४.३ चमार जातिको सांस्कृतिक स्थिति : ३४

४.३.१ संस्कार ३४

४.३.२ जन्म संस्कार ३४

४.३.३ छठियार ३५

४.३.४ मुण्डन ३५

४.३.५ अन्न प्रासन ३६

४.३.६ देखा सुनी ३६

४.३.७ छेका वा रोका ३६

४.३.८ तिलक ३७

४.३.९ विवाह ३७

४.३.१० मृत्यु संस्कार ३९

४.३.११ भाषा, भेषभूषा र रहनसहन ४०

४.३.१२ धर्म ४१

४.३.१३ चाडपर्व ४२

अध्याय पाँच **४९-५९**

सारांश, निष्कर्ष र सुझाव ४९

५.१ सारांश ४९

५.२ निष्कर्ष ५०

५.३ सुझावहरु ५१

सन्दर्भसामग्री सूची ५३

अन्तरवार्ता सुची ५४

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पेज नं.
४.१	जनसङ्ख्या विवरण	२१
४.२.१	चमार जातिको जनसङख्या	२२
४.२.१	उमेर अनुसार चमारहरुको संङ्ख्या विवरण	२३
४.२.२	चमारहरुको घरको किसिमको बनावट	२४
४.२.३	परिवारिक बनौट	२५
४.२.४	चमार जातिका घरमूलीहरुको शिक्षाको अवस्था	२६
४.२.४	चमार जातिका बालबालिकाहरुको शैक्षिक विवरण	२७
४.२.७	उत्तरदाताको उपचार पद्धति	३२
४.३.९	चमार जातिका घरमूलीको विवाह गर्दा उमेर स्थिति	३८
४.३.१२	चमार जातिले अनुसरण गरेका धर्म विवरण	४१
४.३.१२	हिन्दु धर्म रहि विविध पथ अपनाएको विवरण	४२